

AZ ÚJVIDÉKI CSAVAR- ÉS VASGYÁR RT.
MUNKÁSAINAK HELYZETE ÉS MEGMOZDULÁSAI
1925—1929-BEN

Az újvidéki csavargyár munkásait 1925 második felében toborozták. Az új gyár tulajdonosai nemcsak új gépeket, hanem öt előmunkást is Újvidékre költöztettek. Ezekből az átlagosnál jobban fizetett idegen munkásokból állt a csavargyár szakmunkásgárdája. Nemcsak az volt a feladatuk, hogy az újonnan toborzott munkásokat betanítsák a csavargépek kezelésére, hanem az is, hogy fegyelmet tartsanak a munkások között. A munkanélküliség Magyarországot is sújtotta, s a szakmunkás számára, aki elhagyta hazáját, nem maradt más hátra, minthogy a Jugoszláviában kapott jó fizetésért vakon teljesítse munkaadójának kívánságait.

Az öt előmunkás és a gyár igazgatósága tudta, mi a dolga. Már 1925 végén körülbelül 60 munkás dolgozott a gyárban. Olyan rossz viszony alakult ki köztük és a tulajdonosok között, hogy a munkássajtó 1925-ben olvasóit a legrosszabbról értesíthette a csavargyári helyzetről írva. A lap szerint a gyár a magyar kapitalisták kezében van, akiknek már nagy a gyakorlatuk a „munkásnyúzásban”, s ezt gazdagon kamatoztatják az új gyárban is. A munkásokhoz való viszonyuk nem volt becsületes. Ha a gyár igazgatóságának érdekei úgy kívánták, a munkást „tapintatosan kidobták”, ami annyit jelentett, hogy már a kezdet kezdetén megindították a munkásság szakmai, politikai és szakszervezeti szempontú selejtezését. „Ha a főnök urak úgy gondolják, hogy a munka sürgős, arra kényszerítik a munkásokat, hogy éjfélig vagy hajnalig is dolgozzanak. Az órábert saját belátásuk szerint határozzák meg, 3-tól 6 dinárig terjedő összegben. A túlfeszített éjszakai munkáért semmiféle pótlékot nem adnak.”

Az idézett cikkben felsoroltak alapján a körzeti felügyelő eljárást indíthatott volna a gyár igazgatósága ellen a munkásvédelmi törvény megszegése miatt. A cikkből ugyanis világosan kiolvasható, hogy a csavargyárban nem tartják be a nyolcórás munkaidőről szóló törvényes rendelkezést, nem tartják tiszteletben a munkás törvényadta jogát, hogy maga döntsön arról: kíván-e túlórázni vagy sem. Az is tagadhatatlan vád,

hogy a túlórázásért nem fizettek az átlagbérnél 50 százalékkal többet. Külön ki kell emelnünk, hogy a munkáslap tudósítója szerint a csavargyári munkás napibére 24 és 48 dinár között mozgott, vagyis jóval kevesebb volt a vasmunkás átlagbérénel. A csavargyári helyzetet bemutató cikk szerzője, aki ugyancsak a gyárban dolgozott, így fejezte be írását: „Ruházatunk szakadt és hiányos, lakásunk hideg, asztalunkra pedig csak böjti koszt jut.”

Ha összehasonlítjuk a Kramer-gyár és az újvidéki csavargyár munkásainak fizetését, azt tapasztalhatjuk, hogy a csavargyári betanított munkás csak 24, a szakmunkás pedig csak 48 dinárt keresett, ami annyit jelent, hogy a betanított munkás keresete 10 dinárral volt alacsonyabb a csavargyárban, a szakmunkásé pedig 23 dinárral. A betanított munkások bére közötti különbség vitán felüli, a két gyár szakmunkásainak bére közötti 23 dináros különbséget azonban fenntartással kell fogadnunk, és módosítanunk is kell, mivel a munkáslap tudósítója az öt előmunkás bérét nem számította bele az átlagba. Mivel ez az öt munkás keresett a legjobban az újvidéki csavargyárban, az ő bérük beszámítása a szakmunkások átlagbérenek kimutatásában lényeges emelkedést jelent. Így számították ki egyébként a Kramer-gyár szakmunkásainak átlagbérét is.

Jogosan kérdezhetjük tehát: hogyan lehetséges az, hogy a Kramer-gyár és az újvidéki csavargyár munkásai kevesebbet kerestek a vajdasági és jugoszláv vasmunkások átlagbéreénél, illetve mivel magyarázható, hogy ezeket a munkásokat az átlagosnál jobban kizsákmányolhatták? A választ az újvidéki vasas munkakerőpiacon mutatkozó kereslet és kínálat adja meg. A munkaerő-kínálat 1920 és 1925 között állandóan nagyobb a munkaerő-keresletnél. Hogy a csavargyár tulajdonosai éppen Újvidéket választották székhelyül, annak oka a kedvező földrajzi fekvésen kívül (alkalmas dunai kikötő, Belgrád közelsége) az, hogy a tulajdonosok olcsó és jó munkaerőre számítottak. Nem tévedtek.

A munkanélküliség veszélye különösen az újvidéki vas- és malomipari munkások körében kísértett. A környéken sem mutatkozott szükséglet ilyen munkaerőre. Az, hogy a munkanélküliség mit jelentett a munkásoknak, milyen lélektani hatást váltott ki belőlük, nagyon szemléletesen írta le 1920-ban a *Radničke novine* tudósítója. Szerinte a munkanélküliség szó említésére „a munkanélküliség áldozatai átérzik az őket ért csapás szörnyűségeit. Munka nélküli proletárnak lenni annyit jelent, mint meghalni olyan halállal, amelytől a legnagyobb hős is retteg, s amely előtt a legendás hírű hős is meghátrál. Munkanélküliség! Olyan ellenség ez, amely elől saját erejéből nem képes megmenekülni az ember.”

Az újvidéki munkáskamara 1923., 1924. és 1925. évi jelentéseiben az olvasható, hogy a vas- és a vajdasági malomipari munkásokat állandóan a munkanélküliség veszélye fenyegette. Hogy a vasmunkásoknak rosszul ment, azt a polgári sajtóról is megtudhatjuk. A *Vajdaság* című lap 1925 elején arról írt, hogy Újvidék egész fémipara rendkívüli nehézségekkel

küzd, amelynek következtében a gyárak elbocsátották munkásaik nagy részét. A munkáslétszám csökkentése helyenként elérte a 60—70 százalékot is. Ez annyit jelentett, hogy a munkaviszonyban levő munkásoknak legalább a fele állandóan vagy bizonyos időre munka nélkül maradt.

A foglalkoztatottság váltakozását egyébként jól megfigyelhetjük a rendkívül eredményesen működő Kramer-gyár adatai alapján is; ugyanis ez a gyár sem volt mentes időnként az áruértékesítési gondoktól. Iratait vizsgálva a foglalkoztatottak létszámáról 1922-ből ismerjük az első adatokat. 1922. június 15-étől 1928. december 27-éig a foglalkoztatottak létszáma ugrásszerűen nőtt vagy csökkent, amint az az alábbi táblázatból jól kiolvasható:

1922. VI. 15.	Foglalkoztatottak létszáma	23 munkás
1923. XII. 11.	Foglalkoztatottak létszáma	26 munkás
1925. VII. 10.	Foglalkoztatottak létszáma	40 munkás
1927. III. 26.	Foglalkoztatottak létszáma	34 munkás
1928. II. 29.	Foglalkoztatottak létszáma	43 munkás
1928. VI. 27.	Foglalkoztatottak létszáma	60 munkás
1928. XII. 27.	Foglalkoztatottak létszáma	27 munkás

Nem nehéz megítélni, milyen helyzetben voltak annak a gyárnak a munkásai, amelyben egy év alatt három felületes felügyelői látogatás alkalmával háromféle létszámlistát találtak. 1928 elején 43, derekán 60, végén pedig 27 munkás volt az alkalmazottak listáján, ami tulajdonképpen 60 százalékos létszámcsökkenésnek felel meg, ha a foglalkoztatottak maximális létszámát vesszük alapul. A létszámcsökkenésre éppen télen került sor, amikor a munkás semmilyen más munkára nem számíthatott, nem pedig nyáron, amikor szerencsét próbálhatott volna valamelyik földbirtokon.

Az újvidéki csavargyár szakszervezeti csoportja és a munkások harca a bizalmiakért

A Kramer-gyár munkásainak helyzete szakszervezeti szempontból igen rossz volt a húszas években, ezzel szemben az újvidéki csavargyár munkássága szinte teljes létszámban tagja volt az Egyesült Munkásszakszervezetek újvidéki vasasszekciójának. 1926-ban 60 személy, ami majdnem száz százalékos szervezettséget jelent, hiszen 1930-ig ennek a gyárnak az átlagos munkáslétszáma nem haladta meg a 60—80-at. Teljesen érthető, hogy az újvidéki csavargyár osztályöntudatosabb munkásai minden tekintetben aktívabbak voltak a Kramer-gyáriaknál, akiket pszichikai terror alatt tartottak és akiknek állandóan a munkanélküliség veszélye lebegett a fejük fölött. Az újvidéki csavargyár igazgatósága arra kényszerült, hogy egyszerre vegyen fel sok munkást. Az 1925. és 1926. évi kon-

junktúra idején nőtt a foglalkoztatottak száma, ami lehetetlenné tette a „puhítás” módszerének azonnali alkalmazását. Ezt a módszert előzőleg a Kramer-gyár tulajdonosai eredményesen alkalmazták. A szervezett munkások rendszeresen látogatták a Temerini utcában levő szakszervezeti otthont, ahol előadásokat hallgattak, a munkáskórusban énekeltek, könyvet kölcsönöztek a szakszervezeti könyvtárból, ahol akadt egy-két Marx- és Engels-mű is. Egy ideig a könyvtáros funkcióját is az újvidéki csavargyár egyik szervezett munkása látta el.

A fentiekből logikusan következik, hogy az osztályöntudatos munkások élni kívántak a munkásvédelmi törvény adta jogaikkal. 1926-ban munkásbizalmiak választását tervezték. A választás meg is történt, a tulajdonosok azonban ellenállást tanúsítottak. A csavargyár munkássága egyik bizalmijává egy munkásnőt, Marija Sorgot választotta. A választások után a gyár igazgatósága csökkentette a munkáslétszámot. A négy elbocsátott munkásnő között volt az új bizalmi, Marija Sorg is. A munkásvédelmi törvény 109. paragrafusában értelmében nem mondhattak föl a munkásbizalminak megbízatása (leginkább egy évre szóló) idején. Mind ezt jól tudta a gyár igazgatósága és a szervezett munkásság is. Marija Sorg elbocsátása tehát nyílt kihívás volt a munkások, és közvetlen támadás a munkásbizalmiak intézménye ellen, amelyet a jugoszláv munkaadók elvileg bojkottáltak.

A munkáskamarák 1926 novemberében Belgrádban megtartott III. kongresszusán Žika Topalović elmondta, hogy a népjóléti miniszter ahelyett, hogy kidolgozta volna a bizalmiak ügyrendi szabályzatát, titkos körlevelet intézett az ország munkafelügyelőségeihez. Azt az utasítást adta, hogy a felügyelőségek „ne ismerjenek el egyetlen olyan munkásbizalmi sem, akinek megválasztásába nem egyeztek bele a munkaadók.” A legmagasabb hivatalból akadályozták tehát a bizalmiak intézményének munkáját. A munkásvédelmi törvény ugyanis sehol sem írta elő, hogy a bizalmiakat a tulajdonosok beleegyezésével válasszák, és hogy ezt a funkciót csak az a munkás töltheti be, akinek megválasztásához a munkaadó is hozzájárul. A törvény ilyen megszorítást nem tartalmazott, hisz ezzel bojkottálhatták volna a bizalmiak munkáját és megválasztását. A tulajdonos sorban elutasíthatta volna a jelölteket.

1922-től kezdve azonban megváltoztak a viszonyok. Amit a szocialista forradalomtól való félelmükben megszavaztak a törvényhozók, az 1926-ban már nem volt időszerű. A burzsoázia visszanyerte önbizalmát, forradalomtól való félelme elmúlt, s a munkásságnak nem akart politikai engedményeket tenni. Az újvidéki csavargyár tulajdonosai elhatározták, hogy lehetetlenné teszik üzemükben a munkásbizalmiak működését, s az ellen indítottak támadást, amely elképzelésük szerint a munkásság leggyengébb pontja volt: egy munkásnő személyében megválasztott bizalmi ellen. Tettük azonban váratlan ellenállásba ütközött — a munkások egyenesen léptek fel ellenük.

A csavargári sztrájk

A szakmunkások két képviselője felkereste a gyár igazgatóságát, és követelte, hogy a munkásvédelmi törvény értelmében Marija Sorgot helyezték vissza munkahelyére. A gyár igazgatósága elutasította a képviselők követelését azzal az indokkal, hogy nem tudott Marija Sorg megválasztásáról, s egyben felrótta a munkásoknak, hogy nem értesítették őket a választásról. Elvi okokból ellenezték, hogy az elbocsátott munkásnőt, mégha munkásbizalmi volt is, visszavegyék, mivel nem akartak jogalapot adni ahhoz, hogy az újvidéki csavargárban a munkások döntsenek arról, kit vegyenek fel és kit bocsássanak el. Az első kísérlet tehát csődöt mondott: az elbocsátott munkásbizalmi ügye nem fejeződött be összetűzés nélkül.

Másnap újabb beavatkozásra került sor. Ezúttal a gyár igazgatóságával folytatott tárgyaláson a két csavargári munkás mellett megjelent az újvidéki munkáskamara két képviselője is. Ez alkalommal sem érték el a kívánt eredményt, mert a gyár igazgatósága nem volt hajlandó kompromisszumra. Marija Sorgnak nem volt többé helye a csavargárban. A bizalmiak helyzete és állása tehát kérdésessé vált. Két lehetőség volt arra, hogy a munkásnő törvényes jogait orvosolják: a körzeti munkafelügyelőség közbelépése, vagyis Marija Sorg visszahelyezése, vagy pedig a munkások szolidaritása. A körzeti munkafelügyelőség szemmel láthatóan nem akart intézkedni. Az egész ügyben szemleges maradt. Hogy jobban megérthessük álláspontjukat és magatartásukat, tudnunk kell, milyen körülmények között dolgoztak. Živko Topalović, akiről valóban nem állíthatjuk, hogy forradalmár, esetleg szimpatizáns lett volna, vagy hogy nem volt eléggé tárgyilagos, ha a munkásérdekekről volt szó, munkájukat 1926-ban tehetetlennek minősítette a kevés felügyelő és az elviselhetetlen munkakörülmények miatt. Azért mondta róluk Topalović, hogy „tehetetlenek”, mert nem támogatták őket. Ha egy felügyelő lelkiismeretesen végezte munkáját, vagy tiltakozott a munkásvédelmi törvény megszegése ellen, *bolseviknek kiáltották ki, ami azt jelentette, hogy a szerencsétlen megbukott.* (A kiemelés tőlem: G. Gy.) Mivel egy felügyelő sem szeretne volna, hogy bolseviknak tartsák és meg akarta tartani tisztviselői kenyérét, távol tartotta magát a csavargári eseményektől. Nem maradt más hátra, minthogy a munkásság az öntudatos proletariátus szakszervezeti és bérharcainak fegyverét: a sztrájkot vesse be. 1926. május 6-án első ízben léptek sztrájkba az újvidéki csavargár munkásai.

Formáját és módszerét tekintve furcsa és szokatlan munkabeszüntetés volt ez. Csak 12 munkás vett részt benne, bár a gyár átlagos foglalkoztatási létszáma körülbelül 60 volt. Arról, hogy az összes lakatos és esztergályos — tehát 12 ember — sztrájkoljon, maguk a munkások döntöttek. Ettől a 12 munkástól függött az egész gyártási folyamat sorsa: az ő munkájuk nélkül a termelés megszakadt. Úgy gondolták, hogy a rész-

leges sztrájk jobb belátásra bírja majd a tulajdonosokat, de csalódnuk kellett: a tulajdonosok nagyon is tisztában voltak a következményekkel, hogy engedékenységük csak megerősítené a munkások osztályöntudatát, hogy megnövelnék a sztrájkolók és a szakszervezet, s egyben a munkáskamara tekintélyét is. A munkáskamara ugyanis támogatta a vállalkozást. Ezért elhatározták, hogy végére járnak a dolognak: a kapitalisták támadásba lendültek.

Az újvidéki csavargyár rögtön értesítette saját szakmai szervezetét: a gyáriparosok egyesületét, hogy az üzemben sztrájk tört ki. Megnevezte a sztrájkolókat, és azt követelte az egyesület tagjaitól, hogy figyelembe véve érdekeiket, a megnevezett sztrájkolókat ne alkalmazzák, ha munkára jelentkeznenek náluk. Kérése teljes megértésre talált a gyáriparosok körében, s a követelést támogatva egyhangúlag elhatározták, hogy a sztrájkoló munkásoknak nem fognak munkát adni. A gyárosok szilárdak és egységesek voltak, az újvidéki csavargyár munkásai azonban nem. Már az is eleget mond, hogy csak kevesen sztrájkoltak, s éppen a magas szakképzettek, ami a munkások közötti egészségtelen megoszlás jele. Nem tartották fontosnak, hogy a gyárosok törvénytelen eljárásai ellen minden munkásnak, esetleg Újvidék összes vasmunkásának szolidaritását megszervezzék, egységfrontba tömörítsék a munkásokat, habár az idő kedvezett egy ilyen akciónak. A csavargyári munkások olyan követelésekkel sztrájkoltak, amelyek a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság haladó törvényein alapultak, tehát legális követelésekkel. Ennek alapján kellett volna mozgósítani a munkásokat, így lehetett volna határozottságot és egységet megmutatni. Erre azonban nem került sor.

A sztrájkolók veresége és a sikertelenség következményei

A sztrájkolók stratégiája és taktikája eredménytelennek bizonyult, s a következmények elkerülhetetlenek voltak. A sztrájk megbukott. Néhány nap múlva kishitűség lett úrrá a sztrájkolókon, akik túlbecsülték a gyár munkájában betöltött szerepüket, és azt hitték, hogy néhány napos munkabeszüntetésük után a gyár igazgatósága elfogadja követeléseiket. Amikor erre nem került sor, egyesek meginogtak, felajánlották szolgálataikat a gyárnak, és visszakérültek munkahelyükre. Mások távoztak a gyárból, és máshol helyezkedtek el.

Az 1926. évi első összetűzés győztese a gyár igazgatósága lett. Nemcsak az újvidéki csavargyár munkásainak veresége volt ez, hanem Újvidék összes vasmunkásáé is, a csavargyáriak sikere ugyanis megerősíthette volna a városban a vasas szakszervezetet, és a munkásbizalmiak intézménye is visszanyerte volna megingott tekintélyét. A sztrájk bukása egyben a gyári szakszervezeti csoport bukását is jelentette. A fémmunkások szövetsége 1928. október 21-én Újvidéken megtartott gyűlésének

közleményéből megtudjuk, hogy a csavargár munkásai évekig szervezetlenek maradtak, és a legjobban kizsákmányolt munkások közé tartoztak Újvidéken. Napi tíz-tizenkét órát is dolgoztak, és a túlórázásért egy fillért sem kaptak.

A Jugoszláv Fémipari Munkások Szövetségének újvidéki kirendeltsége jegyzéket állított össze, amelyben a legkönyörtelenebb kizsákmányolást folytató fémipari vállalatok között az Újvidéki Csavar- és Vasgyárat a második helyen említi. Sorrendben utána következik a Kramer-gyár, majd a Vajdasági Öntöde és Silvester Bernold gyára. Az utóbbi háromról az volt a vélemény, hogy rekordot állított fel a munkásnyúzásban.

A közleményből azt is megtudjuk — pontos adatok alapján —, hogyan fizették a vasmunkásokat a városban. Ezek szerint nagyon kevesen kaptak 7 dináros órabért, vagyis 56 dináros napibért. Java részüknek el kellett fogadnia a 3 és 3,5 dináros órabért, illetve a 24 vagy 28 dináros napibért. Ez az összeg még a munkás és családja élelmezésére sem volt elég. Rosszul tápláltak voltak. Nem csoda, ha a betegség könnyű prédája lettek.

A Jugoszláv Fémipari Munkások Szövetsége újvidéki kirendeltségének megállapításai helyénvalóak voltak. Az újvidéki csavargár munkássága valóban nagyon nehéz körülmények között dolgozott, és állandó életveszély is fenyegette a már régen amortizálódott gépállomány miatt.